

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Boeken

Over het geweten

Bespreking van

Frans Schalkwijk (2011). *Emoties bij jongeren — Theorie en diagnostiek van het geweten*. Amsterdam: Boom.
ISBN 978 94 6105 198 1, 367 pp., € 32,50

MARC HEBBRECHT

Op grond van zijn ervaring als psychoanalyticus en als expert in forensische jeugd-rapportages schrijft Frans Schalkwijk over zijn ongemak met diagnoses als ‘gebrek-kige gewetensontwikkeling’ of ‘een lacunair geweten’, die als reden dienen om veroordeelde jongeren een behandeling op te leggen. Deze diagnoses zijn volgens hem niet theoretisch onderbouwd en weinig bruikbaar voor de praktijk. Daarom heeft hij een studie verricht waarbij hij nog andere disciplines dan de psychoanalyse bezoekt, zoals de experimentele psychologie, het gehechtheidsonderzoek, de neurobiologie, de cognitieve en de ontwikkelingspsychologie, de sociale leertheorie en de psychodiagnostiek. Hij wil het accent leggen op beschrijvende diagnostiek en specifieke vragenlijsten meer dan op classificatie. Bij de aanvang van zijn onderzoek leeft bij hem de idee dat het geweten onbruikbaar is als concept en toe is aan vernieuwing. Aan het einde van het boek wil hij het concept behouden maar het anders definiëren. Hij vat het geweten niet langer op als een controlerende, inperkende instantie, noch als een vermogen van rationele controle op basis van morele noties. Een betere werkdefinitie luidt als volgt: het geweten is een psychische functie die tot stand komt in het samenspel tussen het vermogen empathisch te zijn, de zelfbewuste emoties schaamte en schuld,

en het vermogen moreel te redeneren. Het geweten en zijn voorlopers zijn het resultaat van een ontwikkelingsproces. In het individuele geweten zijn sociale en strikt individuele aspecten verweven. Het omvat zowel bewuste als onbewuste naast intra- en interpersoonlijke aspecten. Het daadwerkelijk functioneren van het geweten varieert naar gelang de situatie en het moment. Volgens Schalkwijk is het niet mogelijk om op grond van factoren die de ontwikkeling verstoren, te besluiten dat de gewetensontwikkeling gebrekkig is. Dergelijke oorzaak-gevolgrederingen doen geen recht aan de complexiteit van de ontwikkeling van een opgroeiend kind.

Ik zal me nu beperken tot enkele gedachten die me zijn bijgebleven. Mijn aandacht ging vooral uit naar empathie, schaamte en narcisme.

In het eerste hoofdstuk, over de ontwikkeling van baby tot adolescent, wijst de auteur op de onbetrouwbaarheid van ons geheugen en herinneren. Veel dingen die vroeg gebeurd zijn, kunnen we ons niet herinneren omdat ze in het impliciete geheugen zijn vastgelegd. Herinneringen kunnen ook aangepaast en ingebeeld worden.

Het geweten kan niet los gezien worden van emoties. Een emotie is op het moment van de beleving een actie die aanzet tot een vervolgactie, tot gedrag. Emoties zijn gelaagd: de ene emotie kan leiden tot een andere. Empathie is geen emotie maar een samengesteld en procesmatig fenomeen — bestaande uit drie onderscheiden aspecten (gevoel, cognitie, lichaam) — dat leidt tot een emotie. Empathie is een tijdelijk gebeuren, dat komt en gaat. Tijdens de adolescentie is er een tijdelijke terugval in empathisch gedrag die bij meisjes minder uitgesproken is dan bij jongens. Belangrijke functies van empathie zijn het reguleren

van de emoties en het vergemakkelijken van sociale relaties. Empathie, een bewust of voorbewust fenomeen, moet onderscheiden worden van voorstadia, zoals imitatie, resoneren op de emotionele onrust van de ander of het delen van de emotie ... en van andere concepten, zoals identificatie (een onbewust fenomeen), sympathie en wellevendheid. Vooral interessant vond ik de beschrijving van nieuwe concepten, zoals empathische muur (het zich verdedigen tegen empathie met de ander om overspeling door emoties af te weren), empathische onrust (iets doen voor een ander om de eigen onrust op te heffen omdat het lijden van de ander ongemakkelijk maakt) en empathische woede (de woede oppakken die door een slachtoffer gevoeld wordt). De hoofdstukken over de schaamte boeiden me zeer. Fenomenologisch hoort schaamte bij een groep van emoties als vernedering, gêne en gekrenktheid. Schaamte is een zelfbewuste emotie die zeer krachtig is en je overvalt. Je kan je er niet aan onttrekken, ze gaat gepaard met een gevoel van controleverlies. Als ze moeilijk te verdragen is, wordt ze onbewust. Schaamte wordt geassocieerd met ogen, kijken en gezien worden. Het is een besmettelijke emotie. Bij schaamte staat het zelf ter discussie, schaamte wordt ervaren als een vernietiging van het zelf (in de extreme vorm spreken de Engelsen over 'mortification', wat Schalkwijk vertaalt als 'gekenktheid'). Inspirerend vooral is het tegenwoordig gemaakte onderscheid tussen intrapersoonlijke schaamte, die gekenmerkt wordt door gevoelens van machteloosheid en krachteloosheid (ik moet onwillekeurig denken aan cvs-patiënten), en interpersoonlijke schaamte, waarbij men zich bekeken voelt, uit de situatie wil verdwijnen, door de grond zakken of zich verstoppen. Een soortgelijk onderscheid wordt ook voor schuld gemaakt. Schaamte is een emotie die men zich toe-eigent en vervolgens aan zichzelf toeschrijft met globale, brede zelfattributies. Hoewel schaamte een positieve uitwerking kan hebben, overheersen de negatieve gevolgen: remming,

naar binnen gekeerd zijn, verminderd empathisch vermogen, angst voor controleverlies. Schaamte is in therapie moeilijk bespreekbaar, we moeten vooral luisteren naar de hints die de patiënt ons geeft. Schaamte leidt tot vermijding en tot een breed scala van impulsieve acties. Schaamtegevoelens zijn meer gecorreleerd met de angstige en gepreoccupeerde gehechtheid. Terecht merkt Schalkwijk op dat het ontbreken van schaamte bij sommige ernstige persoonlijkheidsstoornissen zou moeten worden vermeld. In de therapie is het beter jongeren naar de schuldbeleving te brengen dan hen met schaamte te confronteren. We zijn Frans Schalkwijk dankbaar voor dit prettig leesbare en toegankelijke boek, dat zich richt naar een breed publiek zonder dat het oppervlakkig wordt. De vele vignettes uit zijn klinische praktijk, uit het dagelijkse leven en uit romans van bekende eigentijdse schrijvers brengen het boek tot leven. Het boek heeft bovendien een actualiteitswaarde omdat er voortdurend verwijzingen worden gegeven naar recente onderzoeksliteratuur. Bovendien is het boek mooi uitgegeven: referenties en voetnoten onderaan, een uitgebreide literatuurlijst, rode kopjes in de marge. Wie durft nog te beweren dat psychoanalytici zich opsluiten in een ivoren toren en niet bereid zijn om te luisteren naar wat in andere disciplines leeft? Was het omgekeerde ook maar het geval!